

Patrycja ZAREMBA

Akademia Marynarki Wojennej
im. Bohaterów Westerplatte w Gdyni
Wydział Dowodzenia i Operacji Morskich
reichpatrycja@gmail.com

Elementy oddziaływania psychospołecznego we współczesnym konflikcie hybrydowym. Rosyjska sztuka manipulacji i propagandy

Elements of the psychosocial action in a contemporary
hybrid conflict. Russian art of manipulation and propaganda

*Kto rządzi przeszłością, w tego rękach jest przyszłość;
kto rządzi teraźniejszością, w tego rękach jest przeszłość*
G. Orwell

Abstrakt: Upadek dwubiegunowego podziału świata generował szereg wyzwań w sferze globalnego bezpieczeństwa. Pojawiły się bowiem wyzwania wykraczające poza katalog powszechnie przyjętych zagrożeń o charakterze międzynarodowym. Dotyczy to w głównej mierze natury współczesnych wojen, które w najogólniejszym rozumieniu wykraczają poza ramy klasycznych konfliktów zbrojnych. Głównym zamierzeniem autorki jest ukazanie znaczenia oddziaływania psychologicznego we współczesnym konflikcie hybrydowym, w oparciu o wykorzystywanie takich elementów jak manipulacja i propaganda. Rozważania zaprezentowane w niniejszym artykule ograniczone zostaną do narzędzi wykorzystywanych przez Federację Rosyjską.

Słowa kluczowe: konflikt hybrydowy, oddziaływanie psychologiczne, manipulacja, propaganda, Federacja Rosyjska.

Abstract: The collapse of the bipolar division of the world generated a number of challenges in the sphere of global security. There have been challenges that go beyond the catalog of commonly accepted threats of an international nature. This applies mainly to the nature of modern wars, which in the broadest sense go beyond the framework of classical armed conflicts. The main intention of the author is to show the importance of psychological influence in the contemporary hybrid conflict based on the use of such elements as manipulation and propaganda. The considerations presented in this article will be limited to the tools used by the Russian Federation.

Keywords: hybrid conflict, psychological impact, manipulation, propaganda, Russian Federation

Wprowadzenie

Artykuł podzielony został na dwie zasadnicze części. Pierwsza dotyczyć będzie natury i charakteru współczesnych konfliktów o charakterze hybrydowym. W kolejnej

– scharakteryzowane zostaną jednostkowe przypadki stosowania instrumentu manipulacji i propagandy, jakie wykorzystywane są przez Federację Rosyjską zarówno w stosunku do swoich obywateli, jak i podmiotów zewnętrznych. Autorka artykułu stara się udowodnić założenie, iż szeroko ujmowany konflikt hybrydowy nie stanowi swobodnego nowum, a jedynie udoskonalenie i urozmaicenie dotychczas znanych sposobów i mechanizmów walki. Taką strategię realizuje obecnie Federacja Rosyjska, która za podstawowe narzędzie walki we współczesnym konflikcie przyjęła działania manipulacyjne oparte na oddziaływaniu zarówno w sferze społecznej i kulturowej.

Współczesny konflikt hybrydowy

W obliczu zmian w sferze szeroko rozumianego bezpieczeństwa i obronności pojęcie wojny i konfliktów zbrojnych uległo redefinicji. Doszło bowiem do zatarcia granicy pomiędzy wojną w ujęciu klasycznym, bazującej na wykorzystywaniu potencjału militarnego, a wielopłaszczyznową wojną nowoczesną, która ukierunkowuje swoje działania na sferze niematerialnej, a więc szeroko rozumianym oddziaływaniu manipulacyjnym i propagandowym¹. Starając się scharakteryzować naturę współczesnych konfliktów o charakterze hybrydowym należy rozpocząć od rozważań znanych teoretyków wojskowych, a więc przytoczyć założenia prezentowane między innymi przez Sun Tzu czy Carla von Clausewitza.

Pierwszy ze wspomnianych autorów kluczową rolę w prowadzeniu działań wojennych przypisywał środkom niemilitarnym, a więc oddziaływaniu na przeciwnika poprzez wykorzystywanie takich elementów jak szantaż czy podstęp. W *Sztuce wojny* wskazano: *Zamiary i plany zaszczędzenia wrogowi nie sprowadzają się do jednej metody. Czasem przeciąga się na swoją stronę ludzi mądrych i szlachetnych, z otoczenia wrogiego władcy, aby pozabawić go doradców. Czasem wysyła się ludzi niebezpiecznych i zdradzieckich w celu rozbitcia jego administracji. Wysyła się też fałszywe informacje, aby odsunąć ministrów od wrogiego suwerena. Można też wysłać biegłych rzemieślników, aby doprowadzili do zubożenia ludu*². Tak więc mądry dowódca uciekał się do stosowania szeregu środków, które umożliwiłyby osiągnięcie celów wojny bez konieczności wykorzystywania oręża.

¹ Szerzej w: P. Reich, *Pribaltica w obliczu zagrożeń hybrydowych. Istota i zarys problemu*, [w:] M. Kopczeński, D. Sienkiewicz (red.), *Edukacja warunkiem bezpieczeństwa w XXI w. Bezpieczeństwo publiczne wczoraj i dziś*, Koszalin 2017, s. 429.

² https://www.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/dokumenty/student/SunTzu_sztuka_wojny.pdf, s. 54 (19.11.2018).

Z kolei pruski general Carl von Clausewitz porównywał wojnę do swego kameleona, który *zmienia się wraz ze szczególną sytuacją swoich czasów*³. Każda epoka posiada bowiem charakterystyczne sobie metody działań wojennych, bazujące na stosowaniu instrumentów opartych na coraz to nowych osiągnięciach nauki i techniki. Mimo upływu lat wykorzystywanie manipulacji i oddziaływania w sferze psychologicznej (wpływ na morale, postawy i zachowania) stanowi podstawowy element walki z szeroko rozumianym przeciwnikiem. Podpierając się powyższym założeniem, należy uznać, iż stosowane metody walki nie uległy zmianie, a jedynie znacznemu urozmaiceniu.

Rozważania na temat natury współczesnych konfliktów hybrydowych należy rozwinąć o zagadnienia definicyjne. Umożliwi to zrozumienie charakterystycznej natury i istoty tego typu działań. Według K. Grabowskiej *hybrydowość* oznacza właściwość powstałą w wyniku połączenia bądź zmieszania elementów należących do odmiennych pod względem strukturalnym stanów i przedmiotów⁴.

Można zatem przyjąć, iż współczesne konflikty oparte o hybrydyzację stanowią swoisty zbiór dostępnych metod i sposobów walki wykorzystywanych zarówno w przeszłym, jak i współczesnym teatrze działań. Oznacza to, iż działania hybrydowe prowadzone są na tradycyjnym polu walki, jak również w sferze niematerialnej, a więc materii psychologicznej, ideologicznej i propagandowej⁵.

Istotę współczesnego konfliktu o charakterze hybrydowym oddaje definicja proponowana przez amerykańskiego analityka wojskowego F.G. Hoffmana. Autor uznaje, iż *zjawisko wojny hybrydowej stanowi złożoność fizyczną i psychologiczną, kinetyczną i niekinetyczną bojowników i cywilów (...) sił zbrojnych i społeczności, państw i aktorów niepaństwowych, a także zdolności bojowych, w które są wyposażone*⁶. Według powyższego autora w zakres konfliktów hybrydowych wchodzi zarówno zdolności konwencjonalne, jak również przestępczość oraz terroryzm⁷.

Przyjmując za podstawę wspomniane wyżej rozważania, można uznać, iż hybrydyzacja konfliktów oznacza nie tyle wykorzystywanie nowoczesnych sposobów i instrumentów walki, ale dążenie do udoskonalenia znanych już metod w celu osiągnięcia efektu synergii⁸.

³ C. Clausewitz, *O naturze wojny*, wyd. Jirafa Roja, Warszawa 2007, s. 29.

⁴ K. Grabowska, *Próba wyjaśnienia pojęcia i istoty wojen hybrydowych*, s. 269, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/.../Próba%20wyjaśnienia%20pojęcia%20i%20istoty%20...> (19.11.2018).

⁵ Ibidem.

⁶ F.G. Hoffman, *Hybrid Warfare and Challenges*, „Joint Force Quarterly”, no. 52, 2009, p. 34.

⁷ F.G. Hoffman, *The (Re)Emergence of Hybrid Threats*, za: M.A. Piotrowski, *Konflikt nigdy nie jest prosty: amerykańska teoria i doktryna wojen oraz przeciwników hybrydowych*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 2 (LXVIII), 2015, s. 34.

⁸ W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 2003.

Rosyjska sztuka propagandy i manipulacji

Oddziaływanie manipulacyjne wykorzystywane było przez liczne mocarstwa od zarania dziejów. O tego typu działaniach rozprawiali między innymi antyczni filozofowie. Już Arystoteles podkreślał kluczową rolę oddziaływania na jednostkę za pomocą sztuki retoryki. Obecnie tego typu działalność wykorzystywana jest niemalże w każdej sferze życia społecznego⁹.

Rozprawiając o zagadnieniu sztuki oddziaływania manipulacyjnego Federacji Rosyjskiej, należy odnieść się do samego źródła zagadnienia. Okazuje się bowiem, iż współcześnie wykorzystywane metody i środki wywierania wpływu społecznego oparte zostały na założeniach radzieckiego matematyka i psychologa W. Lefewra, który to w latach 50. XX wieku opracował koncepcję tzw. „zarządzania refleksyjnego”. Zaproponowane przez autora twierdzenia opierały swoje główne założenia na podstawach cybernetyki¹⁰. Teoria Lefewra dała przyczynek do intensywnych prac nad rozwojem psychocybernetyki, a ściślej zagadnień związanych ze sterowaniem psychiką ludzką¹¹.

Istota zarządzania refleksyjnego w najogólniejszym rozumieniu sprowadza się do stosowania szerokiej gamy środków manipulacyjnych, w tym wykorzystywania elementów prowokacyjnych, czy działań dezinformacyjnych w stosunku do wrogiego podmiotu¹². Twórca koncepcji opiera założenia zarządzania refleksyjnego na czterech podstawowych zasadach, do których zalicza:

- przekazywanie fałszywej informacji o sytuacji lub fałszywego obrazu określonego obiektu;
- stwarzanie celu dla przeciwnika poprzez wszelkiego rodzaju formy prowokacji);
- dezorganizacja przeciwnika w wyniku stworzenia kilku fikcyjnych celów, które uniemożliwiają odkrycie celu właściwego;
- formułowanie korzystnej dla siebie doktryny¹³.

Idea teorii W. Lefewra znalazła swoje odzwierciedlenie w koncepcji współczesnej „wojny hybrydowej” prowadzonej przez Federację Rosyjską. Dotyczy to w głównej

⁹ J. Aksman (red.), *Manipulacja, pedagogiczno-społeczne aspekty. Interdyscyplinarne aspekty manipulacji*, Kraków 2010, s. 25.

¹⁰ Cybernetyka – nauka o procesach sterowania oraz przekazywania i przekształcania informacji w systemach takich jak np. maszyna, organizm żywy, społeczeństwo, za: *Słownik języka polskiego PWN*, online: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/cybernetyka.html> (14.12.2018).

¹¹ V.N. Shemayev, *Cognitive Approach to Modeling Reflexive Control in SocioEconomic System*, „Information and Security. An International Journal”, no. 22, 2007, p. 28-37.

¹² M. Wojnowski, *Zarządzanie refleksyjne jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XXI w.*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 12, 2015, s. 24-28.

¹³ Ibidem.

mierze stosowanie przez władze Kremla elementów wojny informacyjnej, której istotę stanowią operacje informacyjno-psychologiczne. Działania tego typu sprowadzają się do kreowania pożądanego wizerunku rzeczywistości poprzez oddziaływanie na wartości emocjonalne, w tym stosunek do wartości, przekonań czy symboli. Podstawowym celem wspomnianych operacji informacyjno-psychologicznych jest więc stworzenie takich warunków, które w sposób skuteczny oddziaływałyby zarówno na poglądy jednostek, a w efekcie zmuszały do podejmowania narzuconych przez inicjatora działań¹⁴.

Scenariusz opisywanych wyżej działań wykorzystywany jest przez Federację Rosyjską zarówno w stosunku do własnych obywateli, jak i do podmiotów zaliczanych do tzw. *bliskiej zagranicy*. Jeden z najbardziej jaskrawych przykładów oddziaływania manipulacyjnego wykorzystywanego przez Federację Rosyjską dotyczy podmiotów wchodzących niegdyś w strukturę Związku Radzieckiego. Mowa między innymi o państwach Północnej Ameryki (Litwa, Łotwa, Estonia), terenów wchodzących w skład państwa ukraińskiego czy części państw bałkańskich.

Rozważania na temat oddziaływania propagandowego stosowanego przez Rosjan należy rozpocząć od przypadku ukraińskiego. Przebieg konfliktu wskazuje, iż kluczową rolę we wspieraniu operacji psychologicznych na Ukrainie odegrały media rosyjskie. Przekazy informacyjne, jakie pojawiały się zarówno w prasie czy telewizji, nacechowane były ukrytym przekazem, którego rolą miało być wywołanie odpowiednich zachowań w społeczeństwie ukraińskim. Z pomocą największych rosyjskich mediów starano się doprowadzić do destabilizacji struktury informacyjnej Ukrainy.

Co więcej, aktywność rosyjskich mediów nie ograniczała się jedynie do kreowania fikcyjnego obrazu rzeczywistości. Ścisła współpraca mediów i służb specjalnych pozwalała na wspieranie masowej operacji manipulacyjnej i propagandowej. Potwierdza to aresztowanie Olgi Savchenko, której zarzucono zabójstwo dziennikarzy rosyjskich. Media Federacji Rosyjskiej otrzymały wyłączność przekazywania informacji na temat miejsca przetrzymywania kobiety¹⁵.

Wśród płaszczyzn oddziaływania rosyjskiego na obszarze Ukrainy zaliczyć należy podstawowe składniki kultury narodowej, a mianowicie język, symbole oraz religię. Kultura państwa ukraińskiego, które przecież od 1991 roku funkcjonuje jako niepodległe, w znaczny sposób odbiega w swoim rozumieniu od kultury suwerennego narodu. Okazuje się, iż na wielu płaszczyznach funkcjonuje jako część kultury ogólnorosyjskiej.

¹⁴ P. Zaremba, *Propagandowy wymiar współczesnej wojny. Działania nieregularne stosowane przez Federację Rosyjską w stosunku do obywateli*, [w:] M. Kopczewski, D. Sienkiewicz (red.), *Edukacja warunkiem bezpieczeństwa w XXI w. Sektory infrastruktury krytycznej i ich zagrożenia*, Koszalin 2018.

¹⁵ J. Hajduk, T. Stępniewski, *Wojna hybrydowa Rosji z Ukrainą: uwarunkowania i instrumenty*, „Studia Europejskie”, nr 4, 2015, s. 142.

Zadziwiający jest także fakt, iż takie postrzeganie występuje nie tylko w samej Rosji, ale dotyczy również opinii obywateli Ukrainy¹⁶.

Rozprawiając o oddziaływaniu psychospołecznym Federacji Rosyjskiej, nie sposób przytoczyć sytuacji, jaka ma miejsce na obszarze Litwy, Łotwy oraz Estonii. Jednym z kluczowych elementów polityki zagranicznej Kremla jest stale poszerzanie stref wpływów w obszarze bałtyckim. Dotyczy to zarówno sfery gospodarczej, politycznej, jak i społecznej.

Jednakże to czynnik narodowościowy stanowi kluczowy element oddziaływania manipulacyjnego na wspomnianym obszarze. Upadek Związku Radzieckiego generował nieznanе dotychczas wyzwania, jakim sprostać musiały państwa postsowieckie. Dotyczyło to w głównej mierze zagadnienia związanego z problematyką mniejszości narodowych. Najsilniejsze skutki nowej sytuacji geopolitycznej odczuła Estonia, której struktura demograficzna została drastycznie zachwiana. Z oficjalnych danych wynika, że na początku lat 90. ubiegłego wieku rosyjskojęzyczna mniejszość etniczna sięgała w tym kraju nawet 50% populacji. Władze Kremla konsekwentnie realizują cele polityki zagranicznej, gdzie znaczącą rolę odgrywa rosyjskojęzyczna mniejszość.

Rosyjskojęzyczni mieszkańcy Estonii posiadają zgoła odmienne poglądy dotyczące zarówno stosunków z Paktem Północnoatlantyckim, jak i kwestii związanych z aneksją Krymu. Z badań, jakie przeprowadzono w 2012 roku w Centrum ds. Obrony i Bezpieczeństwa w Estonii wynika, iż 68% rosyjskojęzycznych mieszkańców Estonii usprawiedliwia rosyjską interwencję na Ukrainie. Takie ujęcie ukazuje realny wpływ rosyjskiej propagandy na kształtowanie pożądanej wizji rzeczywistości. Okazuje się bowiem, iż większość rosyjskojęzycznych Estończyków ogląda na co dzień telewizję rosyjską, która to transmitowana jest legalnie na terenie kraju¹⁷.

Pierwszy wyraźny sygnał możliwości wykorzystania rosyjskojęzycznej mniejszości w rozwoju sytuacji konfliktowych pojawił się w efekcie decyzji władz Estonii o usunięciu pomnika żołnierzy radzieckich z centrum stolicy. Działania te spotkały się z ostrą krytyką licznej mniejszości rosyjskiej zamieszkującej Estonię, doprowadzając do kilku dniowych zamieszek w stolicy kraju¹⁸.

Z podobnym problemem zmaga się także Łotwa, w której odsetek mniejszości narodowych stanowi ok. 40% ogólnej liczby obywateli. Z kolei Litwa charakteryzuje się

¹⁶ O. Wasiuta, S. Wasiuta, *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*, wyd. Arcana, Kraków 2017, s. 144.

¹⁷ *Rosjanie w Estonii razem, a jednak osobno*, <https://belsat.eu/pl/news/rosjanie-w-estonii-razem-a-jednak-osobno/> (20.02.2019).

¹⁸ K. Janicki, M. Buchta, *Źródła nienawiści, Konflikty etniczne w państwach postkomunistycznych*, wyd. Erica, Warszawa 2012, s. 355.

największym stopniem ujednoczenia pod względem narodowościowym. Grupa mniejszości etnicznych wynosi niespełna 20% ogólnej liczby ludności.

Warto nadmienić, że w każdym z wymienionych państw najliczniejszą grupę stanowią obywatele posługujący się na co dzień językiem rosyjskim. Dane statystyczne wskazują, że w samej Estonii ludność pochodzenia rosyjskiego stanowi ok. 28% populacji tego kraju. Kolejne 13% mieszkańców nie poddało się procesom neutralizacji po upadku ZSRR, co spowodowało, iż uznawani są za tzw. bezpieczeństwa¹⁹.

Taki stan rzeczy generuje zagrożenie związane m.in. z kwestią społecznego wykluczenia oraz brakiem poczucia przynależności narodowej. Omawiane zjawisko jest o tyle konfliktogenne, że stanowi bogate pole oddziaływania w kategorii społecznej przez potencjalnego agresora, w tym przypadku utożsamianego z Federacją Rosyjską. Władze Kremla w sposób umiejętny wykorzystują strukturę narodowościową wyżej wymienionych państw do realizacji interesów państwowych. Wysoce zróżnicowany skład etniczny, gdzie przeważającą część stanowią rosyjskojęzyczni obywatele, pozwala na skuteczne stosowanie działań manipulacyjnych opartych o elementy masowej propagandy.

Podsumowanie

Zamierzeniem autorki było ukazanie faktu, iż oddziaływanie w sferze psychospołecznej stanowi obecnie jeden z najistotniejszych elementów oddziaływania we współczesnych konfliktach hybrydowych. Federacja Rosyjska, starając się utrzymać dotychczasowe strefy wpływów, wykorzystuje szereg mechanizmów manipulacyjno-propagandowych w stosunku własnych obywateli, jak i podmiotów zagranicznych. Działania te sprowadzają się do wykorzystywania państwowych mediów w celu kreowania pożądanej wizji rzeczywistości, czy też działań w sferze społecznej, a więc wykorzystywania takich elementów jak język czy kultura.

Bibliografia

- Aksman J. (red.), *Manipulacja, pedagogiczno-społeczne aspekty. Interdyscyplinarne aspekty manipulacji*, Kraków 2010.
- Clausewitz C., *O naturze wojny*, wyd. Jirafa Roja, Warszawa 2007, s. 29.
- Grabowska K., *Próba wyjaśnienia pojęcia i istoty wojen hybrydowych* <https://repozytorium.ukw.edu.pl/.../Proba%20wyjasnienia%20pojecia%20i%20istoty%20>; <https://www.>

¹⁹ Szerzej w: P. Reich, *Pribaltica w obliczu zagrożeń hybrydowych. Istota i zarys problemu...*, op. cit., s. 426.

- lazarski.pl/fileadmin/user_upload/dokumenty/student/SunTzu_sztuka_wojny.pdf, (19.11.2018).
- Griffin W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 2003.
- Hajduk J., Stepniewski T., *Wojna hybrydowa Rosji z Ukrainą: uwarunkowania i instrumenty*, „Studia Europejskie”, nr 4, 2015.
- Hoffman F.G., *Hybrid Warfare and Challenges*, “Joint Force Quarterly”, no. 52, 2009.
- Hoffman F.G., *The (Re)Emergence of Hybrid Threats*, za: M.A. Piotrowski, *Konflikt nigdy nie jest prosty: amerykańska teoria i doktryna wojen oraz przeciwników hybrydowych*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 2(LXVIII), 2015.
- Janicki K., Buchta M., *Źródła nienawiści, Konflikty etniczne w państwach postkomunistycznych*, wyd. Erica, Warszawa 2012.
- Reich P., *Pribaltica w obliczu zagrożeń hybrydowych. Istota i zarys problemu*, [w:] M. Kopczewski, D. Sienkiewicz (red.), *Edukacja warunkiem bezpieczeństwa w XXI w. Bezpieczeństwo publiczne wczoraj i dziś*, Koszalin 2017.
- Shemayev V.N., *Cognitive Approach to Modeling Reflexive Control in SocioEconomic System*, „Information and Security. An International Journal”, no. 22, 2007.
- Wasiuta O., Wasiuta S., *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*, wyd. Arcana, Kraków 2017.
- Wojnowski M., *Zarządzanie refleksyjne jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XXI w.*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 12, 2015.
- Zaremba P., *Propagandowy wymiar współczesnej wojny. Działania nieregularne stosowane przez Federację Rosyjską w stosunku do obywateli*, [w:] M. Kopczewski, D. Sienkiewicz (red.), *Edukacja warunkiem bezpieczeństwa w XXI w. Sektory infrastruktury krytycznej i ich zagrożenia*, Koszalin 2018.